

Павлина ДУНАЙ,
 провідний науковий співробітник
 Національного музею літератури
 України

ІЗ СУЗІР'Я НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ: АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ

Андрій Ніковський – дуже цікава й самобутня постать нашої національної історії першої третини ХХ ст. Політик, державний діяч, журналіст, мово- і літературознавець, літературний критик, редактор, перекладач, він належав до когорти творців, які помітно впливали на перебіг культурного й політичного життя тогочасної України. Серед його сподвижників свого часу були С.Єфремов, М.Грушевський, В.Винниченко, А.Кримський та інші відомі постаті, з котрими А.Ніковський співпрацював на національно-культурній та державницькій ниві. Під таким оглядом життя і багатогранна діяльність А.Ніковського справді заслуговують на ретельне дослідження. Адже доля не була надто милостивою до нього: з тавром ворога народу він був приречений на довге забуття. А між тим ідеться про вченого, кращими здобутками якого могла б пишатися культура будь-якого народу. Досить тільки згадати, що його літературно-критичні та літературознавчі праці відтворювали дух доби, її пошуки і поривання й водночас виразно позначилися на характеристичні нового етапу українського письменства, представляючи літературну класичну спадщину з погляду національної заангажованості естетичної думки.

Однак сьогодні, на жаль, цей вагомий доробок А.Ніковського, попри досить «свіжі» наукові напрацювання, все ж залишається невідомим, і не лише широкому загалові. Свого часу це ім'я було добре знане серед культурних верств українського суспільства: його як ученого, політика, врешті як споріднену за духом людину високо цінував С.Єфремов, праці А.Ніковського рекомендував для засвоєння О.Дорошкевич, із ним полемізували В.Коряк, С.Родзевич, П.Лакиза, на його аналітичні судження спиралися М.Зеров, П.Филипович, М.Драй-Хмара, А.Шамрай. Розвідки А.Ніковського мали розголос у літературній періодиці 10–20-х рр. ХХ ст. («Українська хата», «Літературно-науковий вістник», «Шлях», «Книгар», «Музагет», «Мистецтво», «Життя й революція», «Молодняк», «Україна») та активно обговорювалися в гуманітарних колах української діаспори.

Зрозуміло, що участь А.Ніковського в національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр., еміграція та засудження після повернення в Україну на процесі СВУ призвели до того, що радянські дослідники, користуючись, образно кажучи, ідеологічними лекалами, вилучили його постать з історії науки й культури. В Україні праці А.Ніковського в кращому разі зберігалися в недоступних спецсховищах, однак зазвичай просто вирізувалися з наукових збірників, а його ім'я, як і інших опальних авторів, ретельно затушовувалося й залишалося непрочитаним. І лише за кордоном А.Ніковському видавали належне. Зокрема в дослідженні Ю.Лавріненка «Розстріляне

відродження» (1959) було стисло, але містко схарактеризовано життя й творчість ученого, в особі якого «модерна Україна першої чверті ХХ сторіччя дістала одного з найбільших культурних діячів у ділянці політики, науки і літератури»¹.

Втішно, що нині спостерігається досить істотне пожвавлення інтересу як до творчої спадщини А.Ніковського, так і до особи її автора. Наприклад, у другому виданні хрестоматії української літератури та літературної критики ХХ століття «Українське слово» (К., 2001. – Т. 1) була опублікована його книга есеїв «Vita nova»*. Окремі літературно-критичні статті вченого також залучені до реалізації проекту «Текст і контекст». Проведена плідна наукова робота з виявлення і відновлення якомога повнішого корпусу праць А.Ніковського, досліджується його літературознавча та літературно-критична, політична, мовознавча й публіцистична діяльність. Автор цієї статті підготувала монографію «Андрій Ніковський: долаючи межі часу», яка 2009 р. була опублікована видавництвом «Твім інтер». Науковий співробітник Інституту української археографії і джерелознавства імені М.Грушевського НАН України Юлія Середенко захистила дисертацію «Творча спадщина А.В.Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ ст.». Проблему національно-культурної праці вченого розглядає у своєму дисертаційному дослідженні «Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського» Микола Горбатюк. Скажімо, в одному з останніх монографічних досліджень «Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі» (К.: Стило, 2008) Раїса Мовчан хоча й не досить повно, однак окреслила роль А.Ніковського в контексті національного модерну, яка, наголосимо, була вагомою і знаковою. Утім, на жаль, і досі бракує системної розвідки про мовознавчий сегмент наукової спадщини вченого і бодай видання його вибраних творів. Переконана, що настала пора оперативно вирішувати питання про якомога повніше видання текстів А.Ніковського, відсутність яких сьогодні дуже відчутна й не дає можливості представити літературний процес першої третини ХХ ст., як, власне, й саму епоху в достатній повноті.

Отож Ніковський Андрій Васильович (псевдоніми – Андрій Василько, Ан.Василько, А.Яринович, Приходько, Танаскович, Йосип Стефанович, Mortalis та ін., криптоніми – А.В., В, В.А., Ан.В., Ан.В-ко, В-ко, Н-кий тощо) народився 3 жовтня 1885 р. в селі Малий Буялик на Херсонщині (тепер

¹ Лавріненко Ю. Розстріляне відродження / Ю.Лавріненко. – К., 2002. – С. 784.

* «Нове життя» (латин.).

Свердлові Комінтернівського району Одеської області) в родині очаківського міщанина та селянки. Спочатку доля посміхнулася йому: його блискучі здібності в зовсім невідповідних обставинах (Андрійко допомагав вітчимові працювати в Одеській лазні) помітив чоловік на прізвище Елік, який, як про нього говорили, допомагав виводити в люди «кухарчиних дітей». Він порадив і допоміг хлопцеві вступити до місцевої гімназії. Згодом А.Ніковський закінчив слов'янське відділення історико-філологічного факультету Новоросійського університету, працював учителем у жіночих гімназіях Одеси, писав мовознавчі й літературознавчі розвідки та активно пробував свої сили в журналістиці. Його «легке перо», широкі культурні інтереси та виразна націоцентрична позиція (був активним членом Одеської громади і місцевої «Просвіти») привернули увагу не лише читачів, а й авторитетних громадських і культурних діячів. Так, 1913 р. Євген Чикалеко, який, як відомо, любив Україну не тільки до глибини душі, а й до глибини власної кишені та істотно підтримував, ба, в певному сенсі, й спрямовував розвиток національно-культурного процесу, запропонував А.Ніковському переїхати до Києва й очолити редакцію газети «Рада». Загальновізвано: це був дуже важливий «орган культурно-національного напрямку, що дотримувався демократичних настанов... приділяв багато уваги літературі, театрові, музиці»², тому посаду головного редактора цього видання не можна було віддати у випадковій руці. Та незабаром, на початку Першої світової війни, газета «Рада», така важлива для України, була заборонена, оскільки вона суперечила імперській політиці Росії.

Утім А.Ніковський ніколи не міг поскаржитися на недостатню зайнятість чи відсутність праці – наукової, публіцистичної, громадської. З початком національно-визвольних змагань в Україні 1917–1920 рр. він також активно долучається до політичної та державницької практики. То була доба максимального політичного напруження й спроб самореалізації як України загалом, так і окремих постатей національної еліти, що здебільшого належали до культурного поля, зокрема М.Грушевського, В.Винниченка, С.Єфремова. До цього сузір'я першорядних особистостей у галузі політики й культури належить також А.Ніковський. Неабияка громадська активність, творча праця в галузі публіцистики, літературної критики, мовознавства, що стала засобом утілення національної ідеї, глибока освіченість, непересічні організаторські здібності вивели його в шеріг політиків першої величини. «Включившись активно в будівництво української державності, – зазначає А.Шамрай, – Ніковський був членом Центральної Ради і заступником її голови»³.

² Я р е м е н к о В. Вступ / В.Яременко, Є.Федоренко // Українське слово. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 14.

³ Ш а м р а й А. Українська література. Стислий огляд / А.Шамрай / [фотопередрук з видання 1928 р.]. – Мюнхен, 1989. – С. 223.

Під час більшовицького перевороту в Петрограді, коли Київ опинився під загрозою червоної й білої інтервенції, Центральна Рада призначає його членом «Крайового комітету для охорони революції на Україні». Після встановлення в листопаді 1917 р. влади Української Народної Республіки Генеральний секретаріат доручив йому бути комісаром Києва. Водночас А.Ніковський обіймає посаду головного редактора газети «Нова рада» – друкованого органу виконавчої влади УНР, на шпальтах якої обговорювалися «найпекучіші питання українського державного й культурного відродження»⁴. Саме ідея державності, культурної ідентичності та мовного суверенітету України визначала потужну громадсько-політичну та наукову активність А.Ніковського протягом 1917–1920 рр., як, врешті, й у всі інші періоди його життя.

З 1920 р. він перебував на еміграції, де певний час обіймав посаду міністра закордонних справ в уряді УНР. Згодом відходить від активної політичної діяльності й наважується повернутися в Україну. З огляду на подальшу долю А.Ніковського варто наголосити, що тогочасна політика більшовиків щодо емігрантів була максимально спрямована на повернення найавторитетніших із них на підконтрольну територію, що давало можливість відстежувати не лише вчинки й настрої неблагонадійних, а й дискредитувати їх. Так, власне, сталося й з А.Ніковським. Утім для себе він вирішує: «...я мушу спробувати податися на Україну, тому що поза її межами, де б я не був, настає моральна смерть»⁵. Це почуття виявилось настільки потужним, що він наважується ризикнути життям фізичним. Це, безперечно, непросте рішення зумовлювалося кількома причинами. Певно, найбільшою виявилася та обставина, що його малолітні діти – восьмирічна Галя й шестирічний Володя (Льодик) – залишалися в Україні на руках старенької бабусі (дружина А.Ніковського померла ще 1918 р.) та вірного товариша С.Єфремова, який настійно радив їхати до Києва. Не менш важливим було й те, що сам А.Ніковський зневірився в можливостях еміграції змінити долю України чи бодай вплинути на неї. Не можна не враховувати й тієї обставини, що на момент повернення в Україну А.Ніковському виповнилося лише 39 років і він почувався спраглим і здатним до творчої й наукової праці, яку розраховував підпорядкувати виключно національним інтересам.

Повернувся в Україну 1924 р., працював у ВУАН співробітником Постійної комісії новітнього українського письменства та Словникової комісії. Його заарештували 23 липня 1929 р. як одного з провідників Спілки визволення України та емісара закордонних націоналістичних осередків. Засуджений до смертної кари, яку було замінено на 10 років ув'язнення (більшу частину відбував на Соловках) та

⁴ Л а в р і н е н к о Ю. Розстріляне відродження. – С. 780.

⁵ Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – [X.] : Пролетар, 1931. – С. 628.

5 років поразки в правах. Хоч як це дивно, але А.Ніковському судилося пережити двадцятирічний ювілей жовтневого перевороту, коли в перших числах листопада 1937 р. абсолютна більшість українських в'язнів-соловчан була розстріляна. Після звільнення 21 квітня 1940 р. переїхав до доньки в Ленінград. Помер там у березні 1942 р. від голоду, про що свідчить запис у книзі жертв німецької блокади Ленінграда⁶. Похований у братській могилі на Піскарьовському цвинтарі. Реабілітований посмертно, після проголошення незалежності України, одним з останніх – 11 вересня 1989 р. Як бачимо, доля А.Ніковського цілком укладається в репресивну матрицю політики радянського тоталітарного суспільства, спрямовану на соціальну маргіналізацію й тотальне нищення української національної еліти впродовж 30-х рр. ХХ ст.

Дослідження літературно-критичного та літературознавчого сегмента, який, напевно, є найвагомим у спадщині А.Ніковського, дає підстави розрізнати три періоди в його творчості: 1) 10-ті рр. ХХ ст., що збігаються з його роботою в газеті «Рада» та першим етапом наукової діяльності; 2) 1917–1920 рр., на які припадає написання естетично вибухової книги «Vita nova», що стала знаковою для національного письменства тієї доби; 3) 1924–1929 рр., коли вчений насамперед утверджує ідею національно-культурної ідентичності, популяризує тексти української (класичної й модерної) та зарубіжної літератури.

На формування наукових засад Ніковського критика й літературознавця першого періоду творчості істотно вплинула його співпраця й товаришування з С.Єфремовим і колом діячів традиціоналістського спрямування, а також естетичні принципи модернізму, які він сприйняв насамперед через аналізовані ним тексти. Унаслідок цього його естетична модель еволюціонувала від засад культурно-історичної школи й традиціоналізму до філологічних принципів аналізу. Саме це спонукало вченого розцінювати художні тексти так званої нової школи як певні естетичні факти. Названі аналітичні прикмети передовсім стосуються таких праць А.Ніковського, як «Українська література і кріпацтво», його передмови й приміток до книги М.Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм», інтерпретації ним поетичної драми О.Олеся «По дорозі в казку» у статті «Вічна казка» та творчого феномена Лесі Українки в розвідці «Екзотичність сюжету і драматизм у творах Лесі Українки». У цих роботах, як, власне, і в інших розвідках, його літературознавчі підходи, так би мовити, «балансують» на межі між соціологізмом й естетизмом. Загалом історико-літературні напрацювання А.Ніковського цього ча-

су позначені ідеєю еволюційного розвитку літературного процесу та належністю до культурно-історичної школи в її традиціоналістському варіанті. Водночас не можна не помітити, що його літературно-критичні праці, хоч і не позбавлені традиціоналістських підходів, усе ж тяжіють до естетичних критеріїв, пропагованих філологічною школою.

Для другого періоду творчості А.Ніковського визначальною є його блискуча літературно-критична праця «Vita nova» – знакова не лише для самого автора, а й для всього національного письменства тієї доби. Присвячена дослідженню новітніх явищ української літератури – збірок поезій Павла Тичини, Михайля Семенка та Якова Савченка, що презентували символізм і футуризм, вона не лише окреслила їхню творчість як нову естетичну реальність, їхнє мистецьке багатоголосся й пишноту, а й концептуалізувала як відкриту перспективу розвитку національного письменства. Великою заслугою критичної позиції А.Ніковського у «Vita nova» було також те, що він розглядав український поетичний модерн у закономірній тяглоті від класичної української літератури, не розриваючи ці дві мистецькі епохи, а обумовлюючи своєрідність нового його вкоріненість у національну культурну традицію. Крім того, саме у «Vita nova» вперше було сформульовано тезу про нагальну потребу орієнтації національного письменства на європейську культуру, що стане одним із найвагомимих положень літературної дискусії 1925–1928 рр., зокрема тез Миколи Хвильового й неокласиків про необхідність зміни вектора тяжіння з російської культури на європейську.

Таким чином Ніковський-критик розглядав важливі явища й тексти новітньої української літератури як естетичні феномени у площині естетико-філологічного аналізу, позначеного синкретизмом філологічного й культурно-історичного прочитання. Безперечно, такий підхід є вагомим аргументом на користь констатації суголосності його наукових пошуків із силовим полем українського модернізму, як і того, що саме А.Ніковський у «Vita nova» першим системно інтерпретував найвиразніші художні тексти так званої нової школи як новітнє й потужне естетичне явище. Відтак саме йому судилося заповнити вагому еволюційну ланку хроматичного ряду критиків і літературознавців першої третини ХХ ст., що має бути означений у послідовності: С.Єфремов, «хатяни», А.Ніковський, неокласики.

Протягом третього періоду творчої діяльності А.Ніковський з волі обставин і з волі власної, що була зумовлена національними культурними потребами в умовах більшовицького ідеологічного пресингу, активно вдавався до популяризації текстів української та світової літератури. Крім лексикографічної діяльності (укладання термінологічних, енциклопедичного, перекладного словників, роботи разом із С.Єфремовим над підготовкою нового видання словника Б.Грінченка), вчений також потужно займався літе-

⁶ Середенко Ю.В. Творча спадщина А.В.Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного життя України першої третини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / Ю.В.Середенко. – К., 2008. – С. 9.

ратурознавчою, перекладацькою та редакторською працею⁷. Він склав для видавництва «Сяйво» проспект видання 50 творів українських класиків під назвою «Бібліотека української повісті»⁸ й до її перших книжок (повістей Г.Квітки-Основ'яненка, І.Нечуя-Левицького, О.Кобилянської, О.Левицького) сам написав передмови. Крім того, А.Ніковський чутливо стежив за сучасним йому літературним процесом і як критик відгукувався на його найцікавіші новинки (збірку оповідань Ю.Яновського «Кров землі», роман В.Підмогильного «Місто», повість «Смерть» Б.Антоненка-Давидовича). Він також писав передмови до перекладів українською творів Дж.Лондона, Дж.Конрада, А.Франса, В.Шекспіра, Панаїта Істраті. Націоцентричні настанови та естетичні пріоритети спонукали А.Ніковського і до перекладацької праці: переклав повісті «Тарас Бульба» й «Пропала грамота» М.Гоголя та збірку оповідань Дж.Лондона. Переклади з європейської класики вчений сприймав не лише ситуативно-утилітарно, як легітимний засіб протидії масовій русифікації, а насамперед як естетичні орієнтири для українських письменників, саме ж перекладацтво вважав формою плідного діалогу між культурами, універсальним засобом культурного само- і взаємопізнання, вдосконалення української мо-

ви й загалом ефективним засобом збереження національної ідентичності. Тим самим А.Ніковський солідаризувався зі стратегічним розумінням перекладацької справи в Україні, яке сповідували неокласики. До речі, самого А.Ніковського пізніше Гр.Кочур залічував до найвідоміших представників прозового перекладу⁹ тієї доби.

У свою чергу аналіз передмов А.Ніковського до видань в Україні творів Дж.Лондона, А.Франса, П.Меріме, В.Шекспіра, Панаїта Істраті підтвердив не лише його філологічні пріоритети, що виявилися в акцентації світового літературного контексту, генези художніх текстів, їх стилістики й сюжетно-композиційних особливостей, історії засвоєння національною літературою та відповідності перекладів оригіналам, а й виразну європоцентричну орієнтацію, заявлену в книжці «Vita nova».

Практично всі тексти та явища А.Ніковський інтерпретував з погляду національної ідеї. Саме ця ідея є наскрізною в його літературознавчому доробку. Аналогічно й уся діяльність А.Ніковського, громадського і політичного діяча, ученого-мовознавця та блискучого публіциста і редактора, також підпорядковувалася націотворчій стратегії – здобуття Україною державності, а в умовах більшовизму – збереження українських державницьких інтенцій через піклування про культуру та її розбудову.

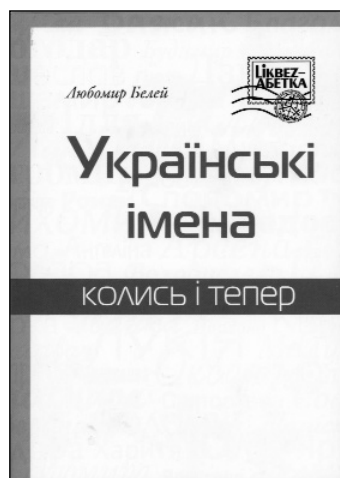
⁷ Дунай П.О. Ідейно-естетичні засади літературно-критичної діяльності Андрія Ніковського : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / П.О.Дунай. – К., 2006. – С. 12.

⁸ Державний архів Служби безпеки України. – Арх. № 47757. – Т. 59. – Ч. 1. – Арк. 327.

⁹ Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю : у 2 т. / Г.Кочур / [упоряд. Андрій та Марія Кочури]. – К. : Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 128.

Книжки, подаровані редакції

Белей Л. Українські імена колись і тепер. – К. : Темпора, 2010. – 128 с.

Книга присвячена іменам українців. Автор розглядає історію українських імен від найдавніших часів до сьогодення, уникаючи ідеологічних штампів та розвіюючи міфи. У книзі подано короткий перелік питомих українських іменних варіантів.

Видання розраховане на філологів, культурологів, працівників рагсів та всіх допитливих і небайдужих.